

<https://doi.org/10.62837/2024.7.132>

**ŞAHRUN SƏMƏDZADƏ
ADU**

**Rəşid Behbudov 134
e-mail:shahrunsamadzadeh@gmail.com**

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ İŞGÜZAR İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASI Xülasə

Tədris olunan hər bir xarici dil, həm nəzəri, həm də praktik məqsəd daşıyır. Belə ki, dilöyrənənlər vacib linqvistik biliklərə (fonetik, qrammatik, leksik və s.) yiyələnməli və ən əsası isə əldə edilmiş bilikləri tətbiq etməyi bacarmalı, müxtəlif nitq fəaliyyəti növləri üzrə bacarıqları (dinləyib-anlama, danışma, oxu, yazı) mənimsəməklə yanaşı tədqiqatçılıq, qərar qəbul etmək, nəticə çıxarmaq və s. kimi həyati bacarıqlara da yiyələnməlidirlər. Dildə ifadə olunan fikir və ideyanın obrazı sənədlərdə də dil ifadəsinin üsul və stereotiplərinə uyğun olaraq, üzvləşməli, strukturlaşdırılmalı və xətti nəql imkanlarına maksimum yaxınlaşdırılmalıdır. Meydana gələn çalarlar dil strukturları və dil vahidləri ilə əlaqələndirilməli, onların ümumi məcmusu müəyyən nümunə və ya sxemlə yekunlaşdırılmalıdır. Məzmunun dil formasının sənədlərin dili ilə bu cür yaxınlaşdırılması ona görə asanlaşır ki, məlumatın müəyyən fraqmentinin qavranılmasında, həmçinin stereotiplər, yaxud sxemlər fəaliyyət göstərir. Xəbər sənəd vasitəsi ilə ötürülür. Fikirlə söz arasında daha bir nitq -fikir prosesi vardır ki, bu da sənədlərin təsnifatı və onun özünün xüsusi növləri ilə bağlıdır. Bu təcrübənin kateqoriallaşması ilə bizim üçün vacib olan fikirdə olanın nəzərdə tutulmuş sənədə aid edilməsi, adətən həmin təcrübənin fraqmentinin təsviri ilə verilir. Bu zaman sənəd və yazışma dillə birgə strukturlaşır. Məhz bu baxımdan informasiya boşluğunu doldurmaq bacarığını öyrənərkən ünsiyyət zamanı sənədin vasitəsilə informasiyanın məqsədli aparılması vərdişinin də formalaşmasına diqqət yetirilməlidir. Eyni dildə danışan bir qrup insanlarla ünsiyyət zamanı həmin qrupda olan insanların niyə məhz belə fikir mübadiləsi aparmasını, söhbət zamanı hansı təəssürat və dəyərlərin bəyənilməsindən və müzakirə edilməsindən xəbərdar olmaq onlara həmin qrupa üzv kimi qəbul edilmək haqqı qazandırır. Geniş mənada insanlar arasındakı ünsiyyət dillə bağlıdır. İnsanlar mürəkkəb dil fəaliyyətində iştirak edərək, bir-birilərini başa düşürlər və hətta səli ünsiyyətin mahiyyətini açıb göstərmək istəyəndə səssiz ünsiyyəti də nəzərə alırlar. Mətnin mənaya uyğun olaraq hissələrə, sintaqmlara bölünməsi funksiyasını mətnin prosodiyası yerinə yetirir. Bu isə əsas semantik yük daşıyan sözlərin və inteqrasiya prosesində aparıcı rol oynayan predikativ blokların simasında mətnin struktur-semantik vahidlərini ayırır.

Açar sözlər: strategiya, şifahi nitq, dil, kontekst, yazı

İngilis dilinin xüsusi məqsədlərlə öyrədilməsi xüsusi məqsədə yönəldilmiş tədris fəaliyyətidir. Burada müəllimin real məqsədləri sırasına sillabusun düzgün tərtibi daxildir. Adətən müəllimlər üçün dilöyrənənlərin linqvistik və kommunikativ ehtiyaclarının ödənilməsi üçün xüsusi kontekst lazım gəlir. Bu sahədə xüsusi nəzərdə tutulmuş materiallar olmalıdır. Materiallar müxtəlif mənbələrdən toplanılır, sistemləşdirilir. Ümumiyyətlə, ingilis dilinin xüsusi məqsədlərlə öyrədilməsi və yayılması ingilis dilinin geniş təsiri ilə səciyyəlidir.

Bundan əlavə, Ewer həmçinin bu sahədəki müəllimlərin rastlaşacaqları linqvistik, metodoloji təşkilatı və s. problemlərdən danışır. İngilis dilinin xüsusi məqsədlərlə tədris edildiyi auditoriyalarda daha yaşca böyük tələbələrə rast gəlmək mümkündür. Bəzən hətta tələbələr fənn və məzmun barədə müəllimlərdən daha məlumatlı olurlar. Tələbələrə öz materiallarını özləri seçmək şansı da verilir. Bu seçim azadlığı onların yaradıcılıq imkanlarını və motivasiyasını artırır. [1, s. 45].

Bu zaman səriştəli müəllimlərin keyfiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Səriştəli müəllimlərin bütün tələbələrindən böyük gözləntiləri olur;
2. Səriştəli müəllimlərin aydın, müəyyənləşdirilmiş məqsədləri olur;
3. Onlar hazırlıqlı və dərsləri təşkil edilmiş olur. Auditoriyalarına vaxtından tez gəlməyə və dərs deməyə hazırlıqlı olurlar;
4. Onlar dərsi aydın, düzgün planlaşdırılmış şəkildə təqdim edirlər;
5. Auditoriyalarında gərginlik minimum səviyyədə olur.

Təcrübəli müəllimlər tələbələri faktlara müxtəlif prizmadan yanaşmağı öyrədirlər. Onlar “why” tipli suallardan daha çox istifadə etməklə dərsi fəal, canlı və rəngarəng edirlər.

Müəllim tədrisdə iki formada çıxış edə bilər:

1. Üz ifadələrindən istifadə etməklə;
2. Müəyyən hərəkətlərdən istifadə etməklə.

Bundan əlavə, “repetition” tələbələrə müxtəlif şer parçaları və əsərlərdən nümunələr səsələndirməklə mükəmməl nitq qabiliyyətinə malik olmağı aşılayır. Bu zaman maraqlı faktlarla qarşılaşırıq. Belə ki, dilöyrənənlər növbəti cəhdlərdə daha uğurlu olurlar. Burada motivasiya böyük rola malikdir. Bəs necə etmək olar ki, motivasiyası olmayan və yarımotivasiya olunmuş tələbəni danışdıraq? Bu zaman “MAP formula” adlanan akronimlərdən təşkil olunmuş formula köməyə çatır. “MAP”- Motivasiya, Aktivizasiya, Çıxış sözlərinin akronimləridir. Motivasiya bir kəsi həvəsləndirmək, nəyisə etməyə təhrik deməkdir. Aktivizasiya isə bir kəsi fəallaşdırmağa, məhsuldar olmağa həvəsləndirməkdir. Bu zaman dilöyrənənlərin etdikləri qrammatik səhvlərə müəllim dözməli, hətta dilöyrənənlər danışarkən kobud səhv etdikləri halda müəllim hirsənməməli, onları azad müzakirəyə cəlb etməlidir [1, s. 342].

Beynəlxalq işgüzar yazışmalar zamanı uyğun dil qanunauyğunluqlarına riayət etmək vacib şərtlərdəndir. İşgüzar yazışmaların dil xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən

morfoloji, leksik, qrammatik xüsusiyyətlər diqqət çəkir. Aparılan təhlil göstərir ki, leksik sözlər məna yükü və informativliyinin dərəcəsinə görə qrammatik sözlərdən fərqlənir. Bu fərq də onların cümlədə (söyləmlərdə) vurğulu və vurğusuz olması, eləcə də intonasiya qrupunun mərkəzini öz üzərinə götürməsi ilə şərtlənən amil kimi özünü göstərir. Digər tərəfdən, qrammatik sözlər ünsiyyətdə tez-tez təkrar olunduğundan onlar bir növ köhnə, artıq dinləyiciyə məlum olan informasiyaların daşıyıcısı kimi çıxış edir. Bu xüsusiyyət də onların yazılı ünsiyyət prosesində müəyyən elementlərin distribusiyasına təsir göstərir. Beynəlxalq yazışmalar zamanı informasiyanın strukturlaşması müəyyən proseduraların ardıcılığını özündə ehtiva edir. Belə ki, mətni göndərən şəxs, ilk növbədə, lüğət tərkibindən lazımı sözləri seçməli, sonra sintaktik səviyyədə söz birləşməsi və cümlə quruculuğu ilə məşğul olmalı və nəhayət, hər iki səviyyənin mətnədə necə işlədilə bilməsini müəyyənləşdirməlidir. Bu zaman bir çox linqvistik, psixoloji, sosial, mədəni və digər amillər həmin seçimə təsir edir [2, s. 24].

Qeyd edək ki, leksik sözlərin də yazılı ünsiyyətdə təkrarına yol verilir. Bu halda onlar da köhnə məlumatın daşıyıcısı kimi kənar qalır. Bütün bu xüsusiyyətlər cümlələrin müxtəlifləşməsinə səbəb olur. Əsasnamələr təşkilatların bütün struktur bölmələrinin hüquqi aktların normalarına necə riayət etməsinə nəzarət edir. Əsasnamələrdə obrazlı cümlələrdən, emosional ifadələrdən istifadə olunmur. Əsasnamədə bütün dövlət sənədlərində olduğu kimi, xüsusi isimlər böyük hərflərlə qeyd edilir. Buraya qədər deyilənlərdən aydın olur ki, dil faktı olan cümlə kommunikasiya prosesi zamanı nitq vahidi söyləm kimi çıxış edir. Bu isə digər qrammatik vasitələrlə bərabər, həm də intonasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Düzgün seçilmiş söz və ifadələr sənədi sanki canlandırır, onun kommunikativ vahid kimi formalaşmasına xidmət edir. Müasir təşkilatlarda yayılmış sənəd nümunələrindən ən çox yayılanlardan biri də protokollardır. Protokollar da əksər sənədlər kimi obrazlı, emosional yazılmamalı, xüsusi tərtibat qaydalarına tabe olmalıdır. Nitqimizi təşkil edən ayrı-ayrı söz və ifadələr vardır ki, onlar öz-özlüyündə ünsiyyətin tələblərinə tam cavab vermir. Belə vahidlər, yəni qrammatik baxımdan tam və müstəqil cümlə kimi özünü göstərə bilməyən vahidlər, məhz sənədlərin dili vasitəsilə predikativlik xüsusiyyəti kəsb edir və nitq prosesində müəyyən rol oynayır. Beynəlxalq işgüzar yazılar zamanı cümlənin struktur-intonasiya təhlilində sözlərin cümlə konturunda tutduqları mövqelərlə məna çəkicləri arasındakı qarşılıqlı asılılıqları nəzərə almaq lazımdır. Müxtəlif semantik sıçrayışlar kommunikativ cəhətdən müxtəlif tipik quruluşa malik cümlələr işgüzar yazışmalar zamanı vacib amillərdəndir. Bu da işgüzar yazışmalarda dildən istifadənin müxtəlif forma və növlərini şərtləndirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hətta xüsusi, ixtisas-yönümlü akademik mətnlərin təhlilini apararkən nəticələr çıxarılmalıdır [3, s. 19].

Sənədlərin dil xüsusiyyətlərinin araşdırılmasına yönəldilmiş yanaşmanın əsasında duran ideya ondan ibarətdir ki, təhlil edərkən burada əsas məsələ mənanın dərk edilməsini təmin edən əsaslandırma və şərh etmə prosesləridir. Bu da onu

deməyə əsas verir ki, işgüzar yazışmalar zamanı əsas diqqəti dilin üst sətində olan linqvistik formalara deyil, həmin formaların adekvat şəkildə dərk edilməsini mümkün şərhətmə strategiyalarının təhlili istiqamətinə yönəltmək lazımdır. Şərh edilən sənədin növünün müəyyənləşdirilməsi, yeni sözlərin mənalarının kontekst vasitəsilə müəyyənləşdirilməsi, ana dili və beynəlxalq, hədəf dildə oxşar sözlərin vasitəsilə onların mənalarının başa düşülməsi şərhətmə strategiyaları siyahısına daxil edilə bilər. Bu zaman üslubi təhlilin aparılması nəzərdə tutulmur. Tədqiqatçıların fikrincə, işgüzar yazışmalar universal xarakter daşıyır [2, s. 56]. Eyni zamanda akademik hesab edilən dil strukturları da universal xarakterə malik olur.

Qeyd olunduğu kimi, yazı strategiyalarının seçilməsinə gəldikdə, bu sahədə istifadə edilən materiallar əsasən işgüzar yazı strategiyalarının aşılmasına yönəldilir. Burada əsas məqsəd yazılı mətnləri şərh etmək, yeni leksik vahidlərin kontekstual mənalarını başa düşmək, sənəddəki olan əsas ideyanı, mənanı adekvat şəkildə qavramaq və digər bacarıqları formalaşdırma bilməkdir [3, s. 78]. Linqvistik xüsusiyyətlərin təhlili kargüzarlığın ayrı-ayrı sahələri üçün proqramların yazılması və proqramlar əsasında sözü gedən prosesin səmərəlilişdirilməsinə yönəldilmiş müvafiq yazı strategiyalarının işlənilib-hazırlanması üçün şərait yaradır [2, s. 43]. Əsas məqsədlərdən biri beynəlxalq sahədə istifadə edilən ingilis dilinə xas olan dil və nitq strukturlarının müəyyənləşdirilməsi və məhz dil vahidlərinə üstünlüyün verilməsidir.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, müasir dövrdə beynəlxalq işgüzar yazışmaların da texnikası dövrün tələblərindən asılı olaraq dəyişikliklərlə səciyyələnir. İşgüzar yazışmalarda əsas göstərici düzgünlük hesab edilir. Müvafiq olaraq, işlər qoyulan məqsədə, yəni dil materiallarının düzgün şəkildə istifadə etmək bacarığının formalaşdırılmasına nail olmaq istiqamətində qurulmalıdır. Leksik, qrammatik, fonetik vahidlərin yazı fəaliyyəti prosesində kommunikativ məqsədlərə nail olmaq üçün sərbəst şəkildə istifadə etmək bacarığının formalaşdırılması istiqamətinə yönəldilməlidir [4, s. 33].

İngilis dilinin xüsusi məqsədlərlə öyrədilməsi sahəsində şifahi nitq vərdişlərinin formalaşdırılmasında bir çox strategiyalar mövcuddur.

Onlar aşağıdakılardır:

1. "Questionaries" adlanan proses isə daha faydalı hesab olunur. Çünki bu zaman tələbələr nəyi sual verəcəklərini və cavablandıracaqlarını yaxşı bilirlər. Simulyasiya və rollu oyunlar tələbələri real həyat hadisələri ilə bağlı məsələlərdə işgüzar fikirlər yürütməyə həvəsləndirir.
2. "Storytelling" adlanan hekayə danışma növü faydalı hesab olunur. Bütün bunlar onların danışmaq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılmasında böyük rola malikdir.
3. "Fishbowl" adlanan fəaliyyət növündə isə tələbələr müəyyən mövzu ətrafında danışmalı, əvvəl verilmiş fraza, söz birləşmələri və cümlələrdən istifadə məsələlərinə diqqət yetirməlidirlər.

Beləliklə, beynəlxalq yazışmalar zamanı məlumatın ötürülməsinin əlaməti onun vahidlərinin müxtəlif səviyyələrdə (fonem, morfem, leksəm, frazem, tekstem, mətn-diskurs) çoxlu sayda quruluş formaları nümayiş etdirməsidir. Belə ki, dil vahidləri hər bir səviyyədə müxtəlif linqvistik funksiyalar ifadə edə bilər. Bunlar özünü işgüzar yazışmaların dil xüsusiyyətlərində də bariz şəkildə göstərir. Sözü gedən prosesdə yazılan mətnlərin müntəzəm olaraq sonrakı işlərlə müqayisə edilməsi bu işdə olan irəliləyişi, o cümlədən dil sahəsində qazandıqları bilik, vərdiş və bacarıqların səviyyəsini təyin etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Bloomfield J. Language, New York: George Allen, Unwin LTD, 1933, 553 p.
2. Ewer, J.R. Hughes-Davies, E. "Further notes on Developing an English Programme for Students of Science and Technology" in Swalls (ed., 1985), pp.34-45
3. Firth J.R. Papers in Linguistics. London: Oxford, 1957, 189 p.
4. Friesch C. Meaning and Linguistic Analysis Language. 1954-vol, 30-№ 1- pt 1.

SAMADZADEH SHAHRUN THE METHODOLOGY OF TEACHING BUSINESS ENGLISH AT HIGH SCHOOLS SUMMARY

The article deals with the methodology of teaching Business English at high schools. In communicative activities, the criterion of success is whether the learner gets the message across. In everyday communication, spoken exchanges take place because there is some sort of information gap between the participants. Communicative output activities involve a similar real information gap. In order to complete the task, students must reduce or eliminate the information gap. In these activities, language is a tool, not an end in itself. In a balanced activities approach, the teacher uses a variety of activities from these different categories of input and output. Learners at all proficiency levels, including beginners, benefit from this variety; it is more motivating, and it is also more likely to result in effective language learning. Students often think that the ability to speak a language is the product of language learning, but speaking is also a crucial part of the language learning process. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. The author emphasizes its role. Since its emergence this notion caught the attention. So, new researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. Moreover, each text is unique in regard of the structure of the text, its genre, vocabulary, and language. Several factors influence a reader's interaction: how easy the text is to read, how accurately it follows the conventions of its genre or structure, the language it is written in, and even the type and the size of font. Reading is thinking cued by

written language. Effective readers locate the basic information from the text. Literal comprehension is needed when reading fiction as well as when reading nonfiction. In fiction, a reader has to identify the characters and follow the events of the story. In non-fiction, a reader needs to comprehend the topic, learn new facts related to it, and be able to find and remember important information.

Key words : strategy, oral speech, language, context, writing

САМЕДЗАДЕ ШАХРУН

**МЕТОДОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДЕЛОВОЙ АНГЛИЙСКИЙ НА
ВЫСШИХ ВУЗАХ**

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются вопросы методы преподавания деловой Английский на высших вузах . В данной ситуации необходимо владеть речевыми умениями на довольно высоком уровне, достаточном для того, чтобы иметь возможность делиться опытом и обмениваться идеями с коллегами и партнерами. Говоря знания преподавателей языка должны носить активный характер. Они должны быть готовы применить их, интерпретировать и адаптировать их применительно к конкретным ситуациям обучения и согласно интересам и потребностям своих студентов. Учителя языка должны знать, как язык функционирует в процессе речевой коммуникации, и как успешно использовать его, чтобы быть понятыми как носителями языка, так и людьми, которые таковыми не являются. В подобном контексте весьма существенным является подлинность используемых в процессе обучения языка текстовых материалов. К примеру, в действительности сегодня практически в любом обществе существует потребность в знании языков. Роль и задачи обучения, в частности, домашнему чтению как в существующей системе образования , так однако практически в любом контексте существует потребность в знании получении информации и в коммуникативной компетентности людей, изучающих те или иные иностранные языки. Прежде всего, учителя должны быть сами компетентны в этой области. Они должны быть чувствительными в лингвистическом отношении и коммуникативно компетентными. Далее, современные учителя иностранного языка должны уметь видеть себя глазами других и быть готовы считаться с тем, как они их видят. Также они должны быть готовы к экспериментам, должны быть готовы и способны делиться опытом и эмоциями с носителями других культур и своими студентами; должны находиться в постоянном поиске того, какими средствами современные языки могут содействовать пониманию на глобальном уровне.

Ключевые слова: стратегия, устная речь, язык, контекст, письмо

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nuriyyə Əliyeva